

Садиков Шухрат Мухамаджанович

ЭЛЕКТРОН ТИЖОРАТ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШИ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада электрон тижорат фаолиятини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолатини таҳлили ҳамда мазкур тармоқни янада ривожлантиришнинг келгусидаги истиқболлари хусусида фикр юритилган.

Калит сўзлар: интернет, бизнес, электрон бизнес, электрон тижорат, модел, интернет савдо тизими, web тизими, тижорат, интеграция, компьютер технологияси, ахборот майдони, мобил телетизим, мобил электрон тижорат.

Annotation: This article analyzes the current state of development of e-commerce in the country and the prospects for further development of this sector.

Keywords: Internet, business, e - business, e - commerce, model, internet trading system, web system, commerce, integration, computer technology, information space, mobile telesystem and mobile e-commerce.

Кириш

Компьютер тизимлари самарадорлигини ошириш ва тармоқ технологияларининг мукаммаллаштирилиши янги иқтисодий фаолият тури - электрон тижоратнинг шаклланишига олиб келди. Электрон тижорат - тижоратнинг ўзига хос тури бўлиб, ахборот технологияларини ишлаб чиқариш, савдо ва маҳсулотлар ва хизматларни тақсимлаш жараёнларига маълум маънода тадбиқ қилиш орқали амалга оширилади.

Интернет тармоғининг ривожланиши ва амалий қўлланиши нуқтаи назаридангина иқтисод соҳасида юз берган жараёнларни акс эттиради. Шубҳасиз, миллий, шахсий ва корпоратив компьютер тармоқларининг ягона Интернет тармоғига бирлашиши электрон тижоратнинг ривожланиши ва мустаҳкамланиши жараёнларига сезиларли таъсир кўрсатди.

Глобал тармоқ иқтисодиёти хусусиятларини таҳлил қилиш ва ташкилот, корхоналарнинг электрон тижорат соҳасидаги тажрибасини ўрганиш билан янги категориялар ва тушунчаларнинг ўзаро таъсири ҳамда бўйсунуш даражасини акс эттирувчи моделни тузиш ва бугунги кун талабларига мос келадиган таърифларни шакллантириш мумкин. Модель асосида у ёки бу тижорат фаолияти шаклига мос тижорат жараёнлар - бизнес, тижорат, савдо, маркетинг туради. Бунда таърифга кўра электрон бизнес қўлланишининг тўрт босқичи - маркетинг, ишлаб чиқариш, савдо, тўловлар эътиборд атутилади. Ахборот, коммуникация технологиялари ва тизимларини қўллашда ража сичегара (ўлчов) бўлиб, у бўйича бизнес (тижорат, савдо)ни электрон деб ҳисобласа бўлади [1. 2013].

XXI асрбошида электрон тижоратни ахборот, телекоммуникацион технология ва тизимларни қўллаш орқали тижорат жараёнларни амалга ошириш деб тушуниш керак.

Аммо тижорат жараёнларнинг бир қисми инновацион технологияларни ишлатмасдан амалга оширилмоқда. Бу эса "тижорат" ва "электрон тижорат" тушунчаларини мустақил категориялар сифатида ажратишга имкон беради, лекин улар орасидаги фарқ аста-секин йўқолиб бормоқда.

Бугунги кунда чет эллик ва мамлакатимиз экспертлари ахборот технологияси конвергенциясига ҳозирги даврда энг долзарб ҳисобланган турли маҳсулот сотиш каналлари, дистрибуция тизимлари ва турли товарлар ҳамда хизматлар категорияси синоними деб қарашмоқда.

Шу туфайли яқин келажакда электрон тижоратдан кенг кўламда маҳсулот сотиш билан бирга ахборот технологиялари бўйича ҳам мижозлар эҳтиёжини тўла қондирилишини ташкиллаштириш кўзда тутилмоқда.

Компьютер технологиясининг доимий ривожланиб бориши унинг электрон тижоратда ҳар бир соҳада ишлатилишига олиб келмоқда ва унинг келажакда порлоқлиги намоён бўлмоқда. Ҳар қандай корхона, ўз мижозларига кенг кўламда маҳсулотлар ассортименти таклиф қилар экан, табиийки, у турли хил саволлар ва баъзи маълумотларга дуч келади. Компьютер телефониядан фойдаланадиган электрон тижорат тармоқларида бир неча филиалларга эга бўлган корхоналар бу тармоқ орқали ўз вазифаларини жамлаб, уларни бир схемага жойлаштириб, шу маҳсулотлар ҳақидаги маълумотларни бир база орқали бошқара олиш имкониятига эга бўладилар.

Компьютер телефония авиа ва темир йўл билетларини банд қилиш ва сотишда ҳам жуда қўл келади ва кенг кўламда фойдаланилмоқда.

Автоматлаштирилган банк тизимига эга бўлган корхоналар электрон тижорати компьютер телефония тармоғи уларга қуйидаги қулайликлар яратади:

- мижозларга аввалдан тайёрлаб қўйилган овозли маълумотни етказиш ёки маълумотлар базасидан тезкорлик билан маълумотлар тайёрлаб бериш;
- оператор орқали ёки автоматик режим бўйича телефон орқали тўлиқ ёки чегараланган ҳолда мижоз ҳисоб рақамини бошқариш;
- мижозларга маълумот, реклама ахбороти ва ҳисоб рақамлари бўйича маълумотлар беришни автоматлаштириш;
- пул ўтказиш операциялари таннархини пасайтириш;
- маълумот ва реклама ахборотлари параметрларини тезкорлик билан ўзгартириш.

Компьютер телефонияни Интернетга киритилиши корхона хизматчиларини турли хил саволлардан иборат сировлардан осонлик билан ўтказиш имконини беради. Бу эса вақтинчалик ишга ёлланувчи ишчиларга инструктаж бериш учун вақт кетказмаслик имконини беради. Сўровлар статистикаси эса аввалдан тайёрланган мезонлар бўйича автоматик тарзда йиғиб олинади.

Компьютер телефония технологияси Шимолий Америка ва Ғарбий Европада шиддат билан ривожланиб бормоқда. Datamonitor¹ берган маълумотга қараганда, АҚШда бу соҳада мижозлар чақириқлари бўйича ишлаш бугунги кунда 34%, Ғарбий Европада эса ундан ҳам кўпроқ йилига 44% га ошиб бормоқда.

Электрон тижорат тармоқларига уяли алоқанинг кириб келиши (ёки ҳаракатли алоқа) унда ишбилармонлик ёки тижоратнинг икки томонлама ҳаракатли ва самарали юритилишини таъминлайди. Бу алоқанинг электрон тижоратда техник жиҳатдан амалга оширилиши Интернет алоқаларида протоколлар ва ҳаракатли алоқани бирлаштириш орқали амалга оширилади.

Ҳатто ҳозирги кунда уяли телефонлар, шунчаки, 2 киши ўртасида симсиз алоқа вазифасинигина ўтамайди. Аппарат эслаш қобилияти, турли операцияларни бажарувчи мўъжазгина экрани билан компьютерларнинг энг биринчи кашф қилинган турларига яқинлашиб қолган. Булардан ташқари, уяли алоқанинг қисқа маълумотлар, тасвирлар узатувчи турлари ҳам мавжуд[2.2015].

Электрон тижоратнинг уяли алоқа сектори шиддат билан ривожланиб бормоқда. АҚШ, Япония ва Ғарбий Европада Интернетнинг уяли хизматидан фойдаланувчилари сони бошқаларидан сон жиҳатидан анча устун.

Барча уяли алоқадан фойдаланувчи мижозлар электрон почталардан фойдаланишни режалаштирмоқдалар. Электрон тижорат тезкорлик билан ривожланмоқда ва унга уяли тижоратнинг кириб келиши ундан фойдаланувчилар сонини ва имкониятини тобора ошириб бормоқда.

Шундай қилиб, электрон тижорат бизнеснинг янги шакли сифатида ўз тижорат жараёнларини ривожланган ички ва ташқи техник инфраструктураси билан стандартлаштирган тизимлаштирилган корхона ва ташкилотлар асосида шаклланиб бормоқда.

Таҳлил ва натижалар

Интернетнинг жадал ривожланиши ва абонентлари сонининг кескин ўсиши анъанавий бозорларни онлайн тижорат ёки электрон тижорат деб аталадиган ноанъанавий бозорга ўзгартирмоқда. Ҳозирда истеъмолчилар ва тадбиркорлар учун барча сегментдаги маҳсулот ва хизматларни қамраб оладиган жаҳон электрон тижорат бозорларида арзон ва қулай усулда сотиб олиш ва сотиш имконияти пайдо бўлди.

Statista GmbH компаниясининг интернетдаги нашрига кўра, электрон чакана савдо ҳажми 2017 йилдаги 2,3 триллион АҚШ долларидан 2021 йилда 4,48 триллион АҚШ долларига кўтарилди².

¹<https://www.comparably.com/competitors/datamonitor-vs-globaldata> - маълумотларидан фойдаланилган.

²<https://www.dnb.com/business-directory/company-profiles/statista> - маълумотларидан фойдаланилган.

2020 йилда Business.com Media, Inc. компанияси эса дунёнинг 10та энг йирик электрон тижорат бозорларини аниқлади ва уларнинг йиллик онлайн савдо ҳажми қуйидаги рақамларни ташкил этди: Хитой – 672 миллиард АҚШ доллари, АҚШ – 340 миллиард, Буюк Британия – 99 миллиард, Япония – 79 миллиард, Германия – 73 миллиард, Франция – 43 миллиард, Жанубий Корея – 37 миллиард, Канада – 30 миллиард, Россия – 20 миллиард, Бразилия – 19 миллиард АҚШ доллари³.

Мамлакатимизда электрон тижоратни амалга ошириш жараёнларининг улуши йилдан-йилга ортиб бормоқда, яъни 2019 йилда жами товар айланмаси 259 417,2 млрд.сўмни ташкил этган бўлса, 2020 йилда 319 969,9 млрд.сўмни ташкил этган шундан жами электрон савдонинг кўрсаткичи 93 322,8 млрд.сўмни ташкил этган, 2020 йилда эса бу кўрсаткич 120 451,1 млрд.сўмни ташкил этмоқда, бу эса тармоқни янада ривожланаётганлигини кўрсатиб турибди⁴.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, электрон тижорат мамлакатнинг ички ва ташқи савдо ҳажмларини янада ортишида асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Хулоса

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш ўринлики, ҳар бир мамлакатда бўлгани каби электронлаш тизимни жамиятга тобора кириб келиши корхонанинг харидор билан бевосита муносабатда бўлиши имкониятини пайдо қилади ва ўз навбатида ўз миқдорларини географиясини кенгайтириш имкониятини вужудга келтиради, яъни корхона учун электрон тижорат фойдасини қуйидагича кўрсатиш мумкин: электрон тижорат бозор чегараларини кенгайтиради. Корхона ҳатто катта бўлмаган сармоя билан миқдорларга глобал кўламда хизмат кўрсатиши мумкин, электрон тижорат ахборотни олиш, қайта ишлаш ва сақлаш кечикишларини камайтиради. Шу билан административ харажатларни камайтиради, электрон бизнес корхоналарга тор доира мутахассислигида фаолият юритишга имкон беради, электрон тижорат захиранинг камайтиши ҳисобига қўшимча харажатларни сезиларли пасайтиришга имкон беради. Миқдорнинг аниқ сўровидан сўнг ишлаб чиқариш бошланади, электрон тижорат умумийлаштирилиши буютмага асосан ишлаб чиқаришга имкон яратади. Бу билан корхонанинг рақобат қилиш имкониятларини оширади, бизнес жараёнларнинг тезлашиши корхонанинг барча ишчилари унумдорлигини сезиларли даражада оширишга имкон беради, вақтнинг реал кўламида интерактивлик мувофиқликнинг мумкинлиги. Интернетда алоқа икки томонлама бўлиб, реал вақтда юз беради ва ахборот тизимлари мувофиқлиги билан таъминланади. Бу маркетинг қарорларини қабул қилишда принципаал жиҳатдан муҳим ҳисобланади. Бу хусусиятлар маркетингга реал вақтдақўпгина муаммоларни (масалан, нарх белгилаш) ҳал қилишга имкон

³<https://www.business.com/> -маълумотларидан фойдаланилган.

⁴<https://www.stat.uz/uz/> -маълумотларидан фойдаланилган.

беради, электрон тижорат технологиялари мижозлар билан ўзаро алоқаларни оперативлигини оширишга, мижозларнинг катта сони билан бир вақтнинг ўзида ишлаш имконияти, мижозлар билан паралелл мулоқот қилиш имкониятигайўл очиб беради, бундан ташқари ҳамкорликлар имкониятларини кенгайтириш, таъминотчилар ва мижозлар билан узоқ муддатли муносабатлар ўрнатиш, ахборотдан эркин фойдаланишни кенгайтириш в.х.ларни фойдага киритиш мумкин.

Электрон тижорат истеъмолчиларга қуйидагича фойда келтиради: истеъмолчига қулай бўлган ихтиёрий вақтда, танаффусларсиз ва дам олиш кунларисиз 24 соат хизмат кўрсатиш; товар, таъминотчилар, нархлар, сифат параметрлар танловини кенгайтириш; тўлиқ ва ўз вақтида ахборот олиш имконияти; таклифларни тақсимлаш ва бошқа истеъмолчилар билан ахборот алмашилиш имконияти ва бошқалар.

Электрон тижорат жамият учун ҳам маълум бир фойда келтиради: уйда ишлаш имконияти, уйдан туриб харид қилиш транспорт оқими ва у билан боғлиқ муаммоларни камайтириши мумкин, нисбатан арзон нархларда маҳсулот сотиб олиш имконияти фуқаролар ҳаёти сифатини оширади, қишлоқ ерларида яшовчилар йирик шаҳарларда яшовчилар билан бирдек товар, хизмат ва ахборотдан эркин фойдаланиш имкониятига эга, электрон тижорат турли ижтимоий хизматлар, масалан, таълим билан таъминлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. М.С.Якубов, Д.Б.Юлдашев Модернизация экономики на основе электронной коммерции. Ахборотнома № 2 (14), 2013. Ўзбекистон Республикаси бош прокуратурасининг олий ўқув курслари ахборотномаси. 39-43 б.
2. Якубов М.С. Электрон тижорат мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг етакчи фактори. ISSN 2181-5011. Вестник № 2 (22), 2015. Ўзбекистон Республикаси бош прокуратурасининг олий ўқув курслари ахборотномаси. 14-19 б.
3. <https://www.comparably.com/competitors/datamonitor-vs-globaldata>.
4. <https://www.dnb.com/business-directory/company-profiles.statista>
5. <https://www.business.com/>
6. <https://www.stat.uz/uz/>